O NOUĂ ISTORIE A LIMBII ROMÂNE

DE

V. ARVINTE

Lingvistica istorică românească, domeniu în care există o veche tradiție de cercetare, românească și străină, s-a îmbogățit cu o nouă operă fundamentală: *Istoria limbii române*, de G. Ivănescu (Editura Junimea, Iași, 1980, XVI + 766 p.). Față de lucrările similare ale predecesorilor (B.-P. Hasdeu, Al. Lambrior, O. Densusianu, S. Pușcariu, A. Philippide, Al. Rosetti, apoi tratatul de *Istoria limbii române* alcătuit de un colectiv, sub egida Academiei R.S. România), a căror valoare științifică este unanim recunoscută, cartea lui G. Ivănescu se caracterizează printr-o concepție profund originală, pe care vom încerca să o scoatem în evidență în cele ce urmează. Deși format la tradiția lingvistică a școlii ieșene, întemeiată de A. Philippide, autorul noii lucrări acordă o atenție deosebită contribuțiilor tuturor lingviștilor români și străini în acest domeniu, ideile predecesorilor fiind analizate cu un ascuțit spirit critic, acceptate sau combătute, cu scopul de a propune soluții noi numeroaselor probleme încă neelucidate sau controversate din istoria limbii române. Nu rare sînt cazurile cînd G. Ivănescu își revizuiește chiar propriile opinii din studiile anterioare, pe care le-a publicat de-a lungul a mai bine de patru decenii de activitate în acest domeniu. Lucrarea ne prezintă, cum spune însuși autorul, „o sinteză a pozițiilor diverse, de pînă astăzi, din lingvistica românească", „o încercare de a uni într-un singur curent cele trei școli lingvistice principale din țara noastră" (p. VII). În această nouă istorie a limbii române sînt tratate, de asemenea, multe chestiuni care au fost nu numai neglijate, dar chiar neobservate de către cercetătorii de pînă acum. Pentru prima dată, o lucrare de acest fel este completă, în sensul că autorul ei cercetează nu numai fazele mai vechi din evoluția limbii române, ci urmărește istoria diferitelor etape ale aspectelor studiate (istoria dialectelor populare nord și sud-dunărene, istoria limbii literare, istoria socială, etnologică, culturală și istoria propriu-zisă a poporului român pînă aproape de vremea noastră. Acest mod de a pune problema nu se întîlnește în nici una din lucrările mai vechi. În ea se realizează, totodată, și o nouă periodizare a istoriei limbii române, pe baza unor criterii atît lingvistice, cît și extralingvistice.

Înainte de a discuta principiile călăuzitoare, vom prezenta succint această periodizare, oglindită concentrat în planul lucrării. Ea a rezultat în mod firesc din concepția generală a autorului față de obiectul studiat.

Lucrarea este alcătuită din 10 părți, care sînt precedate de o *Prefață* (p. VII—X), de un capitol intitulat *Semne și abrevieri* (p. XI—XIV), de o *Listă de cărți recent apărute sau neutilizate în lucrare* (p. XV) și de un *Ultim cuvînt către cititor*, în care sînt menționate unele greutăți în tipărirea lucrării, datorate gravei îmbolnăviri a autorului tocmai în timpul acestei operații. *Specificul limbii române și al dezvoltării ei* este tratat în *Încheiere* (p. 731—739), după care urmează *Adăugiri* (p. 741—747).

Lucrarea propriu-zisă se deschide cu Partea I, intitulată *Preliminarii* (p. 1—82). Sînt discutate aici probleme ca *Principiile dezvoltării lingvistice*, *Originea latină a limbii române*,

Dialectele limbii române în epoca modernă, Teritoriul de formație a limbii române și a poporului român, Vechimea diferențierilor dialectale în cadrul românei. Partea a II-a se ocupă de *Latina de la baza limbii române (de la începuturile latinei populare pînă în secolul al V-lea)* (p. 83—174). Partea a III-a este consacrată *Epocii de formare a limbii române (din secolul al V-lea pînă în secolul al VII-lea)* (p. 175—264). Partea a IV-a este intitulată *Limba română primitivă (din secolul al VII-lea pînă în secolul al X-lea)* (p. 265—363). Epoca următoare, cuprinsă între secolele al X-lea—al XIV-lea, este intitulată *Limba română preliterară* (p. 565—440), constituind Partea a V-a a lucrării. Partea a VI-a se ocupă de *Formarea limbii române vechi (din secolul al XIV-lea pînă în secolul al XVI-lea)*, iar Partea a VII-a de *Limba românească veche (de la mijlocul secolului al XVI-lea pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea)* (p. 533—593). Partea a VIII-a tratează despre *Limba română în prima perioadă a modernizării ei (de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea pînă la 1829)* (p. 595—635), iar Partea a IX-a, despre *A doua perioadă a modernizării limbii române (de la 1829 la 1878). Formarea limbii române moderne* (p. 637—706). Ultima parte, a X-a, este intitulată *Dezvoltarea limbii române după 1878. Limba română, expresie a unei culturi de valoare mondială* (p. 707—730).

Din multitudinea de probleme pe care le pune în fața cititorului această lucrare monumentală, vom selecta în discuția care urmează numai cîteva, și anume dintre acelea care se referă la perioadele mai vechi din istoria limbii române și a dialectelor ei. Facem precizarea că de un aspect important al concepției lingvistice privitoare la cea mai veche fază din istoria limbii noastre ne-am ocupat în articolul intitulat *Conceptul de „română primitivă" în* Istoria limbii române *de G. Ivănescu*, apărut în volumul omagial, dedicat lingvistului ieșean, al „Analelor științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași" (Serie nouă), Secțiunea I, e. Lingvistică, tomul XXVIII/XXIX, 1982/1983, p. 9—12.

I. Referitor la „principiile dezvoltării lingvistice", trebuie să arătăm de la început că G. Ivănescu este un adept convins al concepției materialist-dialectice despre limbă și societate, pe care o întîlnim încă în lucrarea sa din 1950, intitulată *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*. În conformitate cu această concepție, istoria limbii nu trebuie separată de istoria societății, a comunității care vorbește acea limbă. Spre deosebire de modul cum procedează unii lingviști din vremea noastră, în explicațiile lingvistice nu trebuie neglijate realitățile sociale și nici omul fizic, psihic și spiritual. Schimbările din limbă nu se pot explica, scrie autorul, „prin niște tendințe interne ale limbii", care există totuși, sub formă de dezvoltări interne, „analogice, provocate de structura sistemului morfotic și lexical" (p. 21), ci, „întîi de toate, prin omul care vorbește limba" (p. 3). Căci, dacă legătura dintre limbă, gîndire, societate și cultură este un fapt care nu poate fi tăgăduit, atunci și schimbările lingvistice au loc o dată cu schimbarea gîndirii, a culturii, prin adaptarea limbii la cultură, la structura sau cîrmuirea socială și la sistemul de categorii ale gîndirii umane. „Această adaptare, continuă G. Ivănescu, a limbii la cultura diversă de la o structură socială la alta și la sistemul de categorii al gîndirii umane este un fapt primordial în evoluția limbilor", deși, precizează autorul, „nu toate categoriile logice și ontologice își cer numaidecît o exprimare lingvistică" (p. 4).

Un alt principiu în virtutea căruia trebuie interpretată evoluția lingvistică se referă la acțiunea „legilor fonetice", care poate provoca năruirea sistemului gramatical al unei limbi și poate da naștere unor limbi noi, cum este cazul cu limbile neolatine. Față de concepția neogramatică referitoare la acest principiu, continuată de unii lingviști chiar din secolul nostru, punctul de vedere al lui G. Ivănescu se deosebește prin aceea că el scoate în evidență faptul că acțiunea „legilor fonetice" nu se manifestă cu aceeași intensitate de-a lungul evoluției unei limbi. Există, precizează autorul, epoci de mari schimbări fonetice în limbă, urmate de epoci de relativă stagnare. Primele pot fi numite „epoci de formare", epoci de „mari transformări lingvistice, care fac trecerea de la o limbă la alta", epoci de „glotogeneză (glotogonie)" (p. 6). Referindu-se la limbile romanice, inclusiv la română, G. Ivănescu este de părere că apariția lor s-a datorat decăderii politice și culturale a Imperiului roman, care a permis manifestarea liberă a unor tendințe lingvistice ale indivizilor vorbitori. În mod concret, aceste tendințe rezultă din acțiunea bazei de articulație a popoarelor preromane, în decursul mai multor secole, și a bazei psihologice, spirituale și a temperamentului diferit al acestora asupra limbii latine. În linii generale, teoria lui este formulată, cum se știe, de A. Philippide. G. Ivănescu o îmbogățește cu noi aspecte. Astfel, el face precizarea că factorii modificatori au putut acționa într-o epocă în care, în locul economiei de schimb din societatea sclavagistă, a apărut economia naturală din epoca feudală, definită prin caracterul ei închis, regional, local. Evoluția în acest sens s-a petrecut în țările de limbă romanică din apus. În răsărit, sistemul economic de după dispariția Imperiului roman este caracterizat, în mod preponderent, prin revenirea sau continuarea obștilor sătești, teritoriale sau chiar gentilice. În cadrul acestor sisteme economice și sociale, feudal sau gentilic, se manifestă mult mai intens în limbă acțiunea factorilor menționați, în timp ce

în epocile de intense schimburi economice (sclavagism, capitalism etc.) acești factori își restrîng acțiunea numai la nivelul graiurilor populare. Merită a fi subliniată ideea că în cazul limbilor romanice formarea unei limbi noi înseamnă și formarea unui popor nou, sau, cum spune autorul, „procesul de etnogeneză (etnogonie) se reduce la un proces de glotogeneză (glotogonie)" (p. 12).

În timp ce evoluția limbii populare, în primul rînd sub aspect fonetic, stă sub influența factorilor naturali menționați (baza de articulație, temperamentul) (autorul merge chiar pînă la a susține existența aici a unui determinism „caracteristic fenomenelor naturii" (p. 14), ceea ce ni se pare o exagerare), limba literară unitară sau națională, din epoca modernă, ca o realitate lingvistică supradialectală, cunoaște în evoluția ei un „determinism" de ordin social și spiritual, fiind expresia *spiritului major*, în comparație cu graiurile populare, care sînt expresia *spiritului minor* (G. Ivănescu transpune în domeniul limbii conceptele lui Lucian Blaga despre *culturile majore* și *culturile minore*). Rezultatul practic al acestei concepții este că lingvistul ieșean realizează în cartea sa, pentru prima dată în lingvistica românească, o separare teoretică netă a istoriei limbii literare de istoria graiurilor populare, fără a neglija, desigur, raporturile strînse dintre aceste aspecte ale limbii române. De asemenea, lucrarea de față, în comparație cu cele similare mai vechi, acordă o mare importanță problemelor limbii literare românești, nu numai din epoca veche. În ea sînt urmărite constituirea și evoluția normelor limbii literare românești moderne, ajungîndu-se cu prezentarea faptelor pînă aproape de zilele noastre. Totodată, se acordă o atenție specială limbajului poetic, stilurilor limbii : normal, înalt (solemn), savant (științific), oficial (administrativ, juridic), intim-familiar, popularizant etc.

La baza realizării unei istorii a limbii române, G. Ivănescu, ca de altfel și alți predecesori, consideră că trebuie să stea ca o primă treaptă, esențială, gramatica istorică și dicționarul etimologic. Noutatea punctului său de vedere rezidă în preocuparea permanentă acordată clasificării pe epoci, pe cît posibil unitare, a fenomenelor lingvistice și raportarea acestor epoci la fazele dezvoltării limbii române în cadrul diverselor structuri sociale cunoscute de poporul român. Dificultatea întreprinderii pe care și-a propus-o autorul este enormă, dacă ținem seama de lipsa informațiilor lingvistice și istorice care se întinde pe o perioadă cuprinsă între secolele al III-lea—al XVI-lea. Pentru datarea fenomenelor fonetice, lingvistul dispune numai de datele care rezultă din aplicarea principiului cronologiei relative a fenomenelor fonetice. Pentru domeniul lexical și semantic, el poate recurge la istoria socială, politică și culturală sau la istoria contactelor etnice și lingvistice. Este evident faptul că, dispunînd numai de aceste mijloace, periodizarea propusă de autor este susceptibilă de ameliorări și de noi precizări. Cu toate acestea, ea reușește să surprindă în mod coerent și bine motivat modul în care s-au succedat principalele epoci din istoria limbii române. Cadrul general schițat de autor, pe care l-am reprodus succint mai sus, rămîne un model de referință pentru lucrările viitoare.

Lipsa spațiului tipografic este de vină că lucrarea nu a putut cuprinde decît o parte din fenomenele lingvistice care meritau a fi consemnate. Au fost restrînse unele capitole referitoare la istoria lexicului și au fost eliminate cele privitoare la formarea cuvintelor. De asemenea, cum mărturisește chiar autorul, nu au putut fi puse la contribuție decît prea puține din materialele cuprinse în seria nouă a *ALR II*, și deloc cele din atlasele regionale. Autorul a renunțat în mod intenționat la capitole în care să fie descrise anumite stări de limbă, rezultate în urma unor evoluții. Așa, de pildă, el nu a socotit necesar un capitol despre limba română în secolul al XVI-lea, care există în alte lucrări similare, și a motivat această procedare prin ideea că o istorie a limbii trebuie să se ocupe numai de schimbările, nu și de stările de limbă. Acestea din urmă sînt implicate în cele dintîi.

II. Plecînd de la cercetările istorice și lingvistice mai vechi (ale lui C. Jireček, Petar Skok, A. Philippide) și mai recente (H. Mihăescu, E. Gamillscheg), precum și de la cele arheologice din ultimele decenii (ale lui I. Nestor, D. Protase, K. Horedt, E. Zaharia, Maria Comșa, Dan Gh. Teodor și alții), G. Ivănescu delimitează teritoriul romanizat (de limbă latină) din sud-estul Europei, pe care s-au constituit, pînă în secolul al VII-lea, limba și poporul român : linia Jireček la sud, „lacuna de romanizare" (Philippide) la vest, țărmul Mării Negre (cu excluderea orașelor grecești) la răsărit, limitele provinciei romane Dacia la nord-est (p. 47—77). Cu argumente temeinice, arheologice și toponimice, este probată continuitatea populației romanizate în Dacia, după anul 271. Noutatea concepției lui G. Ivănescu constă în aceea că el admite că în provinciile care nu au făcut parte din Imperiu, și anume în cea mai mare parte a Munteniei, n Moldova, Basarabia, Bucovina, Maramureș și Crișana, romanizarea, adică limba latină, s-a extins chiar începînd din secolul al V-lea, pînă prin secolul al VII-lea. Astfel, la p. 63, el susține că Muntenia, fiind înconjurată din aproape toate părțile de provincii de limbă latină, pînă la anul 602, „nu s-a putut sustrage procesului de romanizare", ceea ce este foarte plauzibil. Pentru sudul Moldovei sînt amintite, pe aceeași pagină, drumul roman care unea Dobrogea cu Dacia prin pasul Bretcu și prezența romană în zona cuprinsă între cursul inferior al rîurilor Siret și

Prut, cu centrul în castrul roman de la Barboși, care a dăinuit pînă în secolul al IV-lea. Este foarte probabil, conchide autorul, generalizînd, că „pînă în secolul al VI-lea populația dacică din Moldova a fost romanizată". Acest proces ar fi probat și de existența unei culturi romane provinciale în Muntenia și Moldova în secolele al IV-lea—al VII-lea (p. 64) și de descoperirea, pe aceleași teritorii, a unor obiecte paleocreștine (unele din acestea pot fi atribuite goților) (p. 65). Ideea reapare la p. 67 și 68, nota 1. Avînd în vedere că ritul inhumației, caracteristic populațiilor creștine, se întîlnește, în secolele al V-lea—al VI-lea în teritoriile din afara fostei provincii romane Dacia, G. Ivănescu trage concluzia că „populația dacă liberă din Muntenia, Ardeal, Crișana și Maramureș, precum și din Carpații moldovenești se romanizase sau era pe cale de a se romaniza". „Așadar, continuă autorul, trebuie să admitem că, pînă în secolele al V-lea—al VII-lea, atît Muntenia, cît și teritoriul dintre munții Călimani și Munții Rodnei, apoi Carpații răsăriteni, precum și Maramureșul și Crișana s-au integrat în teritoriul de limbă latină din Peninsula Balcanică și Dacia, adică în teritoriul de formație a poporului român" (p. 67). Existența unor urme ale cultului păgîn de incinerare, descoperite în aceleași teritorii și pentru aceeași perioadă, este pusă de autor pe seama dacilor încă neromanizați și necreștinați. „Așadar, scrie G. Ivănescu la p. 69, în ce privește limita de nord și de est a teritoriului de formație a poporului român, trebuie să conchidem că ea a coincis cu Carpații nordici și cu granițele de est ale Moldovei". Romanizarea dacilor liberi a putut dura pînă prin secolul al VIII-lea (p. 188), cu care prilej au putut pătrunde în limbă toponimice ca *Vedea*, *Argeș*, *Buzău*, *Năruja*, eventual *Criș*. Referindu-se în mod special la romanizarea Moldovei, autorul scrie: „Populația moldovenească a locuit în Moldova începînd din epoca de formare a limbii române. Ea a rezultat din romanizarea populației dacice și de alt neam, cîtă mai exista în Moldova pînă în veacul al V-lea și s-a întărit probabil prin migrații ale populației romanizate din Transilvania și Muntenia, (p. 390). Ultima parte a citatului merită a fi reținută. Prezența românilor în nord-estul teritoriului dacoromân, în simbioză cu vechii slavi, este dedusă de autor și din existența aici a unor hidronime de origine sud-slavă: *Bistrița*, *Slănic*, *Moldova*, *Suceava*, *Birlad* și a toponimicului *Cărhana*, precum și a denumirilor mai vechi *Siret* și *Prut*.

Afirmațiile de mai sus reflectă stadiul actual al cercetărilor arheologice și toponimice, care sînt, încă, din păcate, cu totul nesatisfăcătoare. Dacă ținem seama de constatarea, făcută mai demult, că în secolele al IV-lea — al V-lea are loc o „slăbire a puterii de romanizare" chiar în teritoriile intens romanizate (neamurile nou venite nu mai participă la acest proces), atunci este greu să ne imaginăm cum în aceeași perioadă ar fi putut avea loc o extensiune teritorială a limbii latine pe spații atît de întinse și la o populație cunoscută ca ostilă stăpînirii și culturii romane. De altminteri, dacă ne referim la teritoriul Moldovei, trebuie să facem observația că populația carpică, cum o probează știrile istorice și datele arheologice, a părăsit în cea mai mare parte acest teritoriu, stabilindu-se în Imperiu în anul 295. Este, apoi, greu de imaginat o expansiune a limbii latine în timpul stăpînirii goților din Moldova, al invaziei și dominației hunice de după anul 376, sau al stăpînirilor gepidă, longobardă sau avară în părțile de vest și de nord ale teritoriului dacoromân. În secolele al V-lea—al VII-lea, cadrul istoric era nefavorabil expansiunii latinității în afara granițelor fostei provincii romane Dacia. Această expansiune a putut avea loc după epoca de formare a limbii române, așadar începînd din secolele al VII-lea—al VIII-lea, prin deplasări de populație românească și nu prin difuziunea limbii latine. Trecerea de la latină la română, cum o probează marea coeziune lingvistică originară a tuturor dialectelor și graiurilor românești, a trebuit să aibă loc în teritoriile stăpînite efectiv de romani, intens romanizate. Referindu-ne tot la Moldova, trebuie să observăm că originea sud-slavă a unora dintre numele de rîuri menționate nu este deloc sigură. Chiar dacă, de pildă, hidronimul *Moldova* prezintă în radical o fază mai veche a fonetismului slav, preluarea lui de către români a putut avea loc cam prin secolul al X-lea (vezi lucrarea lui Dragoș Moldovanu din acest *Anuar*). Despre toponimicul *Cărhana*, invocat de autor pentru a demonstra simbioza româno-sud-slavă pe valea inferioară a Prutului, trebuie să facem precizarea că el își pierde puterea probantă datorită faptului că este la origine un nume de persoană (vezi *Documenta Romaniae Historica*, A. *Moldova*, III, București, 1980, p. 76; numele de persoană este atestat la anul 1488). Bămîn în discuție numele rîurilor *Siret* și *Prut*, a căror vechime nu poate fi contestată. Aceste rîuri mari se varsă în Dunăre tocmai într-o regiune în care viața romană a fost deosebit de intensă și de lungă durată, atît pe malul stîng, cît și mai ales pe malul drept. De aceea a fost firesc ca numele lor preromane să fi fost păstrate de romanici în zona cursului lor inferior și să fie apoi extinse pînă la izvoare de către populația românească din Moldova.

III. Concepția lui G. Ivănescu cu privire la identificarea elementelor autohtone, traco-dace, ale limbii române constă în „a apropia elementele lexicale obscure ale limbii noastre de elementele lexicale ce le-ar putea corespunde în limbi indoeuropene ca greaca veche, sanscrita, limbile slave, limbile germanice etc. Prin aceste apropieri devine plauzibilă ideea că traco-daca

avea termenul corespunzător și că l-a transmis românei". Și mai departe: „Origirea traco-dacă a unui termen român nu poate deveni însă o certitudine decît dacă termenul român intră într-un sistem de comparații indoeuropene care să respecte dezvoltările fonetice ale diferitelor limbi indoeuropene și să ducă la stabilirea unor corespondențe fonetice regulate și în ce privește limba traco-dacă, bineînțeles după ce se elimină transformările fonetice petrecute pe teren românesc (din epoca de formare a românei pînă azi)" (p. 252). Ne aflăm în fața unui caz special de aplicare a metodei comparativ-istorice, româna devenind o sursă de informație pentru limba traco-dacă.

După ce prezintă o serie de elemente lexicale presupuse traco-dace, de care s-au ocupat lingviști ca A. Philippide, Al. Rosetti și alții, G. Ivănescu aduce precizări noi în legătură cu unii termeni discutați între timp de alți savanți și propune chiar unele etimologii noi. Din prima categorie fac parte cuvinte ca *doină*, *jep*, *bordei* (p. 257), vb. *a dura* 'a face (o casă etc. din birne)', *brudă* 'un soi de peste', *burtă*, *vătui* (p. 258), *smeur(ă)* (p. 259). Din cea de a doua grupă, menționăm cuvintele *mire* (p. 259—260), mr. *bal'u* 'breaz', 'cu o pată albă în frunte' (despre cai), mgl. *bală* 'oaie cu o pată albă în frunte', *mare* (adj.) (p. 260), *arțar* (p. 260—261), *gheară* (p. 261—262), *sling* (p. 262), *minzar(ă)* (p. 262, nota).

În legătură cu etimologia nouă dată cuvîntului *gheară* de G. Ivănescu (p. 261—262), avem de făcut cîteva precizări. Autorul îl consideră de origine traco-dacă și înrudit, pe plan indoeuropean, cu germ. *Kralle*. Acesta din urmă provine din indo-europeanul primitiv **gradhlā*, prin intermediul germanicului primitiv **kratlon*, care stă și la baza germanului literar actual *kratzen* 'a zgîria'. Este menționată și varianta i.-e. **gradhnā*. Explicațiile acestea date germ. *Kralle* le-a luat G. Ivănescu din dicționarul etimologic german al lui Fr. Kluge, ediția a 11-a, din 1934. În acest dicționar era preluată o propunere mai veche, din 1898, a lui Detter. Pe baza radicalelor reconstituite de Detter, scrie în continuare G. Ivănescu, s-ar putea deduce că traco-daca „ar fi redat pe indo-europeanul primitiv **a* prin *a*". Dar, continuă autorul, în *Vergleichendes Wörterbuch des indogermanischen Sprachen*, de A. Walde și J. Pokorny, vol. I, p. 607, se arată că „*Kralle* și *krätzen* au la bază un germ. primitiv **kratlā*, provenit dintr-un indo-european primitiv *gro(d)tlóm*, ceea ce ar însemna că indo-europeanul primitiv **o* a fost redat în traco-dacă prin **a*". La baza cuvîntului românesc *gheară* "se poate admite un traco-dac **grala*, provenit din același etimon indo-european primitiv ca și germ. *Kralle* : **gradhla*. Prin metateză, fie în traco-dacă, fie în latina populară de la baza românei, **grala* a devenit **glara*, de unde apoi rom. *gheară*" (p. 262). Etimologia propusă de G. Ivănescu „prezintă — după autor — o mare importanță pentru istoria sunetelor traco-dace". Autorul nu exclude nici o variantă traco-dacă cu *-ll-*, deci **gralla*, devenită, prin metateză, **glarra*. În comparație este atras și termenul celtic *garra*.

Precizările de care vorbeam sînt următoarele. Mai întîi, în ediția a 19-a, prelucrată de Walther Mitzka, a dicționarului lui Kluge (1963, p. 398—399), etimologia lui Detter nu mai este menționată. Germ. *Kralle* este derivat din ahd. *krësan* 'kriechen' (= a se tîrî), „wohl mit *ll* aus *zl*", „so daß K r a l l e als 'Gekrümmte', k r i e c h e n als 'sich krümmen' zu fassen wäre". În al doilea rînd, aceeași explicație pentru *Kralle* este prezentă și la Walde—Pokorny : „nhd. *Kralle*, mhd. *krellen* 'kratzen', schwed. mdartl. *kralla* 'kriechen, kitzeln', *krälla* 'kriechen' scheinen — mit *ll* aus *zl* — zu ahd. *kresan* 'kriechen' zu gehören". Referitor la sens, se precizează în continuare : „«Kralle als gekrümmtes» und «kriechen» = «sich krümmen»". Cuvîntul vechi german literar *kresan* provine dintr-un radical **gr-es-*, existent numai în grupul germanic, o lărgire a radicalului indo-european primitiv **ger-* 'drehen, winden'. Acesta din urmă stă și la baza germanicului primitiv **kreukon*, din **greug-*, din care provine germ. *kriechen* (Walde—Pokorny, *op. cit.*, p. 597 ; Fr. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, p. 405 sub *kriechen*). Așadar, între *Kralle* și *krätzen* nu este stabilită în lucrările citate nici o legătură. Dimpotrivă, *kratzen* (mhd. și *krętzen*, ahd. *krazzōn*) este explicat în ediția citată a dicționarului lui Kluge dintr-un germanic primitiv **kratlōn*, iar acesta dintr-un indo-european primitiv **gradi-* / **gred-* 'kratzen' este reprezentat și în albaneză : *gërvaň*, *krvaň* 'kratze, schabe', *krus(ë)* ; cf. rom. *gresie*). La fel procedează și Walde—Pokorny, *op. cit.*, p. 651, sub *gred-* 'kratzen'. Prin urmare, nu corespunde realității afirmația lui G. Ivănescu privind acceptarea de către Walde—Pokorny a etimologiei date de Detter, care deriva din același radical indo-european primitiv atît pe *kratzen*, cît și pe *Kralle*. Etimologia lui Detter este numai menționată, nu și însușită. La fel stau lucrurile și în Weigand—Hirt, *Deutsches Wörterbuch*, I, ed. a V-a, Gießen, 1909, p. 1 135. Urmează că pentru reconstituirea radicalului traco-dac al rom. *gheară* nu se poate recurge la un radical indo-european primitiv al germ. *Kralle*. Întreaga discuție etimologică a rom. *gheară* trebuie reluată pe bază de alte date.

O etimologie nouă, traco-dacă, propune G. Ivănescu și pentru rom. *arțar* (p. 260—261). Autorul reconstruiește niște variante indo-europene primitive **álkar(n)os* sau **árkar(n)os* (alături de **ákar(n)os*), cu *l* (sau *r*) după vocala din prima silabă, motivate de variantele germane dia-

lectale *Alhorn* și *Elhorn* ale germ. mod. *Ahorn* 'arțar'. Dar în Walde — Pokorny, *op. cit.*, I, p. 29, variantele mhd. *ānhorn*, *ālhorn* sînt explicate ca denaturări datorate etimologiei populare: „da *-horn* als 2. Zsglied aufgefaßt auch die 1. Silbe Deuteleien aussetzte". Tot ca un fenomen de etimologie populară tardivă este explicată prezența lui *l* în *Alhorn*, *Elhorn* și de Kluge, *op. cit.*, p. 10. Aici se precizează că apropierea s-a făcut de germanicul primitiv" **el-* 'gelb', vom Saft". De aceea, prezența lui *r* în silaba inițială a rom. *arțar* trebuie să capete o altă explicație.

În stabilirea originii autohtone a unor elemente românești, foarte importantă este compararea cu elementele asemănătoare din limba albaneză. G. Ivănescu spune că termenii românești care se găsesc și în albaneză pot fi de origine tracă sau dacă în română și de origine iliră în albaneză, „căci, desigur, traco-daca și ilira aveau și multe elemente comune (moșteniri din indo-europeana primitivă și împrumuturi reciproce sau din vreo altă limbă)" (p. 251). Dar autorul admite și existența unei influențe albaneze asupra limbii române (și mai puțin invers) după perioada de „formare" a acesteia, adică după secolul al VII-lea, cînd albanezii „locuiau în Munții Dinarici, de la Sarajevo spre sud, și pe teritoriul care se întindea de la nord de Niș pînă la Scopie și Valona" (p. 358), în strînsă vecinătate cu românii. Ca elemente sigur albaneze din această categorie sînt considerate de autor: *călbază*, *chelbe*, *ghimpe*, *ghiuj*, *gresie*, *pupăză*, *barz* 'alb', fem. *barză*; ca probabile *cătun* și *moș*, iar ca foarte probabile *coacăză*, *lai*, eventual *fără* (p. 358—359). Într-o lucrare apărută recent, Grigore Brâncuș (*Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983) le socoate pe cele mai multe din aceste cuvinte ca provenind din substratul traco-dac, cu corespondente în albaneză. Oscilația între ceea ce este „supraviețuire lexicală tracă și dacă și ceea ce este influență albaneză" (p. 251), constatată la cercetătorii anteriori, se continuă și astăzi.

IV. O problemă deosebit de dificilă, dar de cea mai mare importanță pentru istoria limbii române, căreia G. Ivănescu îi acordă o atenție specială în cadrul mai multor capitole ale lucrării, o constituie apariția, cronologia și structura actuală a dialectelor limbii române. Referitor la ultimul aspect, autorul, față de opiniile curente, contradictorii, vine cu un punct de vedere nou, original. El distinge pe teritoriul dacoromân existența unor „dialecte puternic caracterizate" (muntenesc, moldovenesc, bănățean, crișean, maramureșean) și a unor „dialecte slab caracterizate, care sînt și dialecte de tranziție, mixte sau mozaic" (p. 44). Dialectele puternic caracterizate sînt „adevărate nuclee, între care se situează subdialectele sau graiurile mai puțin caracterizate, cele mixte și cele mozaic" (p. 45). Numărul acestora din urmă se ridică, după autor, pînă la aproximativ 20, dar, pînă la noi cercetări, pe baza noilor atlase regionale, schița are un caracter provizoriu. În realizarea ei trebuie avută în vedere și perspectiva diacronică, istorică, nu numai cea descriptivă. Această structurare dialectală a teritoriului dacoromân, cu care sîntem în principiu de acord, constituie o caracteristică a limbii române populare, prin care aceasta se deosebește de celelalte limbi romanice. Ea își are motivarea în condițiile cu totul deosebite în care a trăit și a evoluat romanitatea carpato-dunăreană, asupra cărora vom reveni în continuare.

Primele diferențieri dialectale au apărut, după autor, chiar din latina populară de la baza limbii române. Altele s-au cristalizat în epoca de formare a limbii române (secolele al V-lea—al VII-lea), iar altele în perioada „românei primitive" (pînă prin secolul al X-lea). În tot acest interval de timp, grupările dialectale erau diferite de cele de astăzi.

Autorul recunoaște că stabilirea unor diferențieri dialectale în cadrul latinei populare întîmpină dificultăți serioase. În limbile romanice apusene, atestate prin texte mult mai vechi decît cele românești, concluziile care se pot scoate asupra stărilor de lucruri din latina populară nu sînt întotdeauna sigure. Aceeași nesiguranță ne întîmpină și în cazul limbii române, căci se poate întîmpla ca „în dialectul în care un termen de origine latină lipsește", el să fi putut fi înlocuit cu altul „nu în epoca latinei populare, ci în epoca de formare a limbii române" (p. 112). „Ca să putem trage concluzii certe, continuă autorul, este necesar ca faptele romanice dialectale să fie atestate și în alte limbi romanice". Autorul prezintă o serie de exemple convingătoare care ilustrează că o parte din latinitatea orientală de la baza unor dialecte românești a avut legături mai strînse cu latinitatea continentală din apus, iar cealaltă parte cu latinitatea mediteraneană, îndeosebi cu Italia de sud și cu Sicilia (p. 113—115, 148—149, 157—158). Problema constituie una dintre sarcinile de mare importanță științifică ale cercetărilor viitoare.

O adîncire a diferențelor dialectale are loc în „epoca de formare" și în cea numită „româna primitivă". O separare în cadrul acestor două epoci este greu de realizat. De un fapt este autorul convins, și anume: „Româna din faza ei cea mai veche nu era perfect unitară, cum și-au imaginat pînă acum cei mai mulți dintre cercetători, căci ea a pornit de la o stare de limbă deja diferențiată regional, iar, în procesul ei de formare, a căpătat noi diferențieri regionale; dar aceasta ne permite să afirmăm că procesul de formare a limbii noastre a cuprins în sine procesul de formare a unor dialecte, a primelor dialecte românești" (p. 199). Constituirea și repartiția

inițială a dialectelor românești se pot reconstitui cu ajutorul cronologiei unor fenomene lingvistice, arhaisme sau inovații, și plecînd de la datele oferite de dialectologia românească. Diferențierile dialectale au putut fi determinate de existența unor limite de natură economică, politică sau religioasă, apărute încă din secolul al III-lea, în perioada colonatului roman, și continuate în epoca feudală, în cadrul Imperiului bizantin și al statelor slave. Ele s-ar fi putut datora și faptului că diferitele „comunități lingvistice erau uniuni de obști țărănești și chiar triburi deosebite" (p. 324), care, chiar atunci cînd se deplasau într-o direcție sau alta, își păstrau coeziunea. Spre deosebire de celelalte popoare romanice, românii erau acum organizați gentilic, un anumit dialect fiind vorbit de un trib sau de o asociație de triburi, „în cele din urmă de o confederație de obști sătești (p. 325). Unele din acestea au fost încorporate în „organisme feudale diferite" (*ibid.*). Precizăm că ideea privind legătura dintre gruparea dialectală și organizarea tribală a poporului român în această perioadă a fost formulată pentru prima dată la noi de I. Nădejde (vezi V. Arvinte, *Preocupări lingvistice la „Contemporanul"* (*1881—1891*), în SCȘt, Filologie, anul XII, fasc. 1, Iași, 1961, p. 14, 15).

Diferențieri dialectale în cele mai vechi etape ale istoriei limbii române au mai fost remarcate și de alți cercetători : O. Densusianu, Tache Papahagi, I. Popovici, S. Pop, E. Gamillscheg, G. Reichenkron, precum și de autorul însuși, în studii mai vechi. Contribuțiile anterioare sînt amplu analizate la p. 290—303. La exemplele invocate de cercetătorii menționați, G. Ivănescu adaugă un număr mult mai mare de fenomene noi. Ele se întîlnesc în unele dialecte dacoromâne (bănățean, ardelean, crișean, maramureșean), pe de o parte, și în cele sud-dunărene (în primul rînd în cel macedoromân), pe de altă parte (p. 303—319). Pe baza analizei lor, autorul alcătuiește un tablou al grupării dialectelor românești în perioada care se întinde pînă în secolul al X-lea, tablou care diferă mult de cel actual.

Astfel, în partea de vest a teritoriului romanizat, la confluența cu Dunărea a rîurilor Sava și Drava, se afla dialectul rotacizant, din care provin istroromânii de astăzi. Tot de tip rotacizant erau și unele graiuri crișene-maramureșene, precum și graiurile românești din Carpații nordici. A doua grupare este denumită „dialectul" macedoromân-meglenoromân. Strămoșii macedoromânilor locuiau atunci pe un teritoriu situat la sudul Dunării în dreptul Banatului ; acest teritoriu se prelungea spre sud pînă în apropiere de orașul Skopje. Strămoșii meglenoromânilor erau în strînsă vecinătate cu cei ai macedoromânilor, pe teritoriul situat la sudul Dunării în dreptul Olteniei. Un alt dialect, al treilea, denumit „bănățean-crișean-maramureșean-ardelean" era situat la nordul Dunării, în partea de vest a teritoriului dacoromân. Cel de al patrulea dialect, numit „moldovenesc-muntenesc", se afla tot la nordul Dunării. Primul ocupa teritoriul Ardealului de nord-est și al Moldovei, cel de al doilea, teritoriul Ardealului de sud și al Munteniei.

V. După prima despărțire teritorială a dialectelor, care, în cazul dialectului macedoromân și istroromân, s-a petrecut de prin secolul al X-lea, ca urmare a necontenitelor războaie dintre bizantini și slavi (p. 326), au avut loc, în secolele următoare, numeroase deplasări de populație românească, în urma cărora au fost transplantate în ariile unor dialecte mai vechi fenomene specifice vorbirii noilor veniți. Pentru prima dată în lingvistica românească, G. Ivănescu realizează un tablou de ansamblu referitor la aceste deplasări de populație și la efectele lor lingvistice. Astfel, reluînd unele studii proprii, mai vechi, autorul dezvoltă teoria cu privire la originea meglenoromână a unor graiuri de pe teritoriul Munteniei, Olteniei, sudul Transilvaniei (Șchei Brașovului) și chiar din unele sate din Maramureș. Acești români sud-dunăreni ar fi trecut la nordul Dunării începînd de prin secolul al XII-lea (p. 402).

În alte capitole ale lucrării, sînt prezentate deplasările unor grupuri de români în cadrul teritoriului dacoromân : deplasări ale unor români din Crișana și Maramureș în Ardeal (p. 458) ; deplasări ale unor români din Crișana, Maramureș și Ardeal în Moldova de nord (p. 460—463, 541—544, 547—549) ; deplasarea unor români de la vest de Crișana pe muntele Olimp, în Grecia (p. 463—464) ; deplasări ale unor români din teritoriile de peste munți în Muntenia și Oltenia (p. 463, 541—547) ; migrarea, în veacurile al XIV-lea—al XV-lea, a unor morlaci (istroromâni) în Banat și în Țara Hațegului (p. 464—465) ; colonizarea în Banat a unor olteni (bufenii) în secolul al XVIII-lea (p. 549). Trecerile de români ardeleni în Moldova și Muntenia au căpătat în decursul secolului al XVIII-lea, ca urmare a înrăutățirii condițiilor de viață din Transilvania, o amploare nemaicunoscută în secolele precedente (p. 598—599). În secolul al XIX-lea și la începutul secolului nostru, numărul românilor transilvăneni care au trecut dincoace de Carpați a fost în continuă creștere, cum se demonstrează în lucrarea lui Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele al XIII-lea—al XX-lea*, ed. a II-a, București 1977. Adăugăm și faptul că au existat deplasări ale unor români din Moldova în Țara Românească și invers (vezi Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV—XVIII)*, București, 1973).

Efectele lingvistice ale acestor fapte de istorie demografică au fost concretizate în apariția unor graiuri mixte, „care pot fi sau nu de tranziție" (p. 387), a unor graiuri mozaic, situate în cadrul ariilor dialectale mai vechi și mai puternic caracterizate. Vechile graiuri, moldovenesc, respectiv muntenesc, s-au păstrat mai pure acolo unde existau „mase compacte de munteni și moldoveni", „în care ardelenii s-au infiltrat în număr mai mic". Este vorba de zonele răzășești (Moldova de sud) și mosnenești (regiunea de la apus de Prahova).

Deplasările de români care au avut loc după secolul al XIV-lea pe teritoriul de la nordul Dunării nu mai sînt deplasări ale unor obști sau uniuni de obști sătești sau gentilice (triburi), ca în perioada anterioară. De data aceasta este vorba de grupuri de indivizi care se așezau în sate deosebite, „după posibilitățile de trai întîlnite și după nevoile de coloniști ale nobililor (boierilor)", mănăstirilor și domnilor (p. 468). Graiul coloniștilor se adaptează la cel vorbit de localnici, dar rămîn în uz unele particularități din care se poate deduce originea dialectului adus de noii veniți. Fenomenul este numit de G. Ivănescu „amestecul dialectelor" și el s-a petrecut începînd de prin secolele al XIV-lea—al XV-lea pînă aproape de vremea noastră pe teritoriul Moldovei și al Țării Românești. Desigur, amestecul dialectelor nu este total; există un tip lingvistic moldovenesc și unul muntenesc. Fenomenul este specific pentru vorbirea populară de pe teritoriul dacoromân, în comparație cu teritoriile lingvistice ale celorlalte limbi romanice din Apus. Asupra lui a atras atenția și romanistul german E. Gamillscheg, în lucrarea *Die Mundart von Șerbănești-Titulești (Gerichtsbezirk Olt, Kreis Vedea)*, Jena und Leipzig, 1936, p. 195—196. Constatînd existența multor elemente de origine ardelenească în graiurile din vestul Munteniei pe care le-a studiat, Gamillscheg conchide că, pentru a se cunoaște istoria graiurilor dacoromâne și a nivelărilor de graiuri care s-au produs în urma colonizărilor de români veniți de peste munți, ar fi necesar să se întreprindă sute de cercetări monografice de felul celei realizate de dînsul. G. Ivănescu atrage și el atenția asupra necesității de a se folosi în vederea aceluiași scop „informațiile asupra originii locuitorilor tuturor satelor din Moldova și Muntenia" (p. 388). Căci numai datele pe care le vor pune la dispoziție viitoarele atlase regionale, deși aceste date vor fi incomparabil mai bogate decît tot ceea ce s-a realizat pînă în prezent în geografia lingvistică românească, nu vor fi suficiente pentru clarificarea acestei mari probleme a dialectologiei românești, adică ele nu vor putea înlocui studierea monografică a tuturor localităților, atît din punct de vedere lingvistic, cît și din perspectiva demografiei istorice.

Discuția de pînă acum pune într-o lumină nouă unitatea remarcabilă a limbii române populare de pe teritoriul dacoromân, care a fost subliniată adesea atît de învățații români, cît și de cei străini. Această unitate nu trebuie atribuită, cum făcea O. Densusianu și unii din continuatorii lui și cum fac astăzi unii romaniști străini, așa-ziselor „migrații pastorești", care au existat și ele, dar al căror rol, comparat cu cel al deplasărilor scoase la iveală de cercetările de demografie istorică, este cu totul nesemnificativ. Unitatea dialectală, relativă, se datorează mișcărilor de populație țărănească asuprită în toate cele trei mari provincii românești, dar mai ales deplasărilor din teritoriile de peste munți în Moldova și în Țara Românească, precum și în Dobrogea. Mișcările demografice țărănești, pe lîngă faptul că „au alimentat colonizarea într-o țară sau alta", scrie Matei D. Vlad, *op. cit.*, p. 166, „au contribuit la întărirea unității limbii române, la păstrarea obiceiurilor și a datinilor strămoșești pe întregul teritoriu românesc, într-un cuvînt la menținerea unității etnice a poporului român". De aceea, cercetările lingvistice și de demografie istorică trebuie dublate de cercetări folclorice și etnologice.

În lucrare sînt nenumărate contribuții etimologice, morfologice și de sintaxă istorică. Mai ales ultimul aspect, mai puțin studiat, se bucură de o mare atenție din partea autorului.

Vom face acum cîteva observații de amănunt, unele completări și precizări.

Astfel, la o eventuală nouă ediție va trebui introdus neapărat un indice de cuvinte și forme, a cărui lipsă, date fiind proporțiile cărții, nu poate fi suplinită de o tablă de materii chiar foarte amănunțită cum este cea întocmită de autor.

La p. 99: Despre *Appendix Probi* se spune, după opinia mai veche, că ar data din secolul al III-lea. Dar Veikko Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*. Deuxième Edition, Paris, 1967, p. 254, îl datează la sfîrșitul secolului al VI-lea, după anul 568, bazîndu-se pe studiul lui C. A. Robson intitulat *L'*Appendix Probi *et la philologie latine*, apărut în „Le Moyen Age", 69 (1963), p. 37—54.

La p. 126: În legătură cu fenomenul latinesc popular tîrziu *d* + *i* (devenit *ị*) + *á* > *ḍ́*, se face precizarea că „lipsesc exemple" în română. Cf. totuși *Diana* > *ḍină (zină)* la W. Meyer-Lübke, REW³, 2624; Cioranescu, DER, 9497.

La p. 168 (și 242): „A dispărut *mas, maris*, înlocuit, probabil, cu **maritus*, care apoi a dispărut și el..." Dar subst. *mărit* 'soț', 'mire' este atestat în Psaltirea Șcheiană, la Budai-Deleanu și în diferite lucrări de lexicografie (vezi DLR, s.v.). El este în uz pînă astăzi în unele graiuri populare din Transilvania și în dialectul macedoromân (vezi Tache Papahagi, DDA,

s.v.) și trebuie alăturat acelor elemente care apropie unele graiuri dacoromâne de dialectul macedoromân, în epoca de formare a limbii române.

La p. 229 : Printre exemplele de verbe reflexive create din verbe active este dat și *a se naște*. Precizarea noastră se referă la faptul că în unele graiuri dacoromâne există pînă astăzi forma activă cu înțeles reflexiv : *a naște* 'a se naște', *am născut* 'm-am născut'. Aria mai arhaică cuprinde teritoriul graiului crișean, maramureșean, apoi partea de nord a Transilvaniei propriu-zise, partea de est a aceleiași provincii. Se adaugă un punct în sudul Transilvaniei, altul în nordul Dobrogei, altul lîngă București și altul în sudul Olteniei, în total 20 de puncte ; vezi ALR II/I, MN 2649, *m-am născut*, p. 71.

La p. 246 : Printre termenii panromanici dispăruți în română este dat și vb. *volvo, -ĕre* 'a înfășura'. Precizăm că el s-a păstrat în dialectul meglenoromân, *volbari*, precum și în derivate ca *suvoalbe (suvolb, suvolt)*, *a suvolca* < **subvolvĕre* ; *a (în)volba* < *involvĕre*, mold. *a (în)holba* (ultima variantă este menționată de autor la p. 404) ; vezi W. Meyer-Lübke, REW³, 9443, Cioranescu, DER, 9347.

La p. 261, 262 și probabil și în alte locuri, transpunerea în românește a cuvintelor germane : adj. *neuhochdeutsch*, subst. *Neuhochdeutsch*, adj. *mittelhochdeutsch*, subst. *Mittelhochdeutsch(e)*, adj. *althochdeutsch*, subst. *Althochdeutsch* prin expresiile *german(a) modern(ă) de sus, german(a) mediu (medie) de sus, german(a) vechi (veche) de sus* nu este adecvată, din cauză că adj. *hoch* are în aceste cazuri accepția 'superior', 'distins', 'literar', 'cult'. Trebuie, deci, să spunem : *german(a) modern(ă) literar(ă), german(a) mediu (medie) literar(ă), german(a) vechi (veche) literar(ă)*. Pentru *german(a) de sus*, respectiv *de jos*, se folosesc adj. *oberdeutsch*, subst. *Oberdeutsch*, respectiv *niederdeutsch*, *Niederdeutsch*, care se referă la reliefuI muntos al Germaniei de sud și la cel de cîmpie al Germaniei de nord.

La p. 361 se afirmă, fără a se preciza sursa, că în graiul din sudul Banatului ar exista un continuator al lat. *ciconia*, anume *čiegaňe* 'barză'. Precizările, primite direct de la autor, le-am dat în articolul *Atlas linguarum Europae (ALE). Comentariu la întrebarea 117, 'la cigogne'*, apărut în acest „Anuar" (t. XXVII, 1979—1980, p. 8).

La p. 403, printre exemplele care ilustrează trecerea lui *é* + *n* + voc. la *i*, este dat și **bíene* > *bine* sau **ghéne* > *ghine*. Vocala *ĕ* în poziție nazală, din lat. *bĕne*, nu ar fi trebuit să se diftongheze în *ie* (cf. *mĕntem* > *minte*, *vĕneris* > *vineri*, *vĕnetus* > *vînăt* (pl. *vineți*), *dĕntem* > *dinte* etc.) și, prin urmare, nu ar fi putut avea loc nici palatalizarea lui *b-* + *i*. Reconstituirea unei forme cu *-ie* pentru secolele al X-lea — al XIV-lea ar fi necesitat o explicație, cu atît mai mult cu cît palatalizarea labialelor nu a avut loc nici în cuvintele de origine slavă veche în care labiala era urmată de un *i* provenit din *e* + *n* < *ę* (*nazal*) : *pętino* a devenit *pinten*, dar niciodată, de pildă în graiul moldovenesc, nu se spune **kínten* ; la fel, *opętiti* a devenit *(a se) opinti*, dar niciodată *(a se)* **okínti*, în timp ce *opincă*, din bg. *opinka*, a devenit *okíncă*. Situația este similară cu cea a cuvintelor latinești moștenite, de tipul *mĕntem*, devenit *minte*, dar nu *ńinte*, *mene*, devenit *mine*, dar nu *ńine*. Palatalizarea lui *b-* din *bine* a putut avea loc, în mod excepțional, mai tîrziu, după închiderea lui *é* la *i*. De altfel, fenomenul nu-i general în graiurile palatalizante, cum rezultă din datele oferite de *ALR II*, SN, vol. VI, h. 1639, *ar fi bine să se spele*.

La corectură au scăpat mai multe greșeli de tipar, care vor trebui eliminate la o nouă ediție.

Această nouă lucrare de istorie a limbii române a lui G. Ivănescu, o sinteză amplă și profund originală, are și marca calitate de a arăta cercetătorilor cît de mult mai este încă de făcut în acest domeniu de bază al lingvisticii românești. La tot pasul, autorul atrage atenția asupra problemelor nerezolvate încă, indicînd, adesea, și direcțiile în care ar urma să se îndrepte viitoarele cercetări. Pentru epocile mai îndepărtate și pentru istoria graiurilor populare, o nouă sinteză care ar urma să se realizeze în viitor va trebui să pornească de la studii ample de valorificare a tuturor materialelor dialectale cuprinse în toate altasele lingvistice românești, precum și de la cercetări numeroase cu caracter monografic în zeci și sute de localități, în care să fie studiate, alături de datele lingvistice, și cît mai multe fapte de natură istorică, demografică și etnologică.